

SECTION 2. EDUCATION

2.1 Формування комунікативної компетентності як складника професійної підготовки здобувачів освіти

Сучасний освітній процес, на який впливають інформатизація та глобалізація суспільства, вимагає ефективних підходів до професійної підготовки фахівців. Процес становлення особистості потенційного фахівця зумовлений зростанням його соціальної ролі, зокрема, всебічним розвитком ділової активності. В умовах пошуку й оновлення усіх сфер суспільства відчувається потреба у фахівцях, які спроможні створювати здоровий психологічний клімат у колективі, уміють слухати і конструктивно взаємодіяти, здатні аналітично мислити, запобігати або вирішувати конфліктні ситуації, тобто в людях активної соціально-комунікативної позиції. Провідним конструктом соціальної активності індивіда є вміння спілкуватися, що полягає у здатності налагоджувати і розвивати ділову взаємодію, яка породжується потребами сумісної діяльності, вимагає обміну інформацією, з виробленням стратегії взаєморозуміння і цілеспрямованих дій.

Наукові дослідження і практичний досвід свідчать, що кожна людина, незалежно від рівня особистого розвитку та професійних обов'язків, лише тоді може вважати себе повноцінною особистістю, коли досягне досконалості у сфері міжособистісної взаємодії. Спілкування є найважливішим інструментом професійної діяльності. У зв'язку з цим комунікативні здібності та вміння набувають ролі професійно значущих.

Під комунікативною компетентністю розуміють сукупність здібностей, знань, умінь і навичок, відношень, ініціатив та комунікативного досвіду особистості, необхідних для розуміння чужих і продукування власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам, ситуаціям спілкування; здатність до активної взаємодії та навчання інших мовленнєвих суб'єктів [19].

На сучасному етапі розвитку української освіти є достатньо підстав розглядати професійне становлення суб'єкта праці як процес, що включає формування сукупності знань, умінь і навичок, з одного боку, і професійнозначущих особистісних психологічних якостей, з іншого.

Етап професіоналізації здобувачів освіти і є періодом формування необхідних професійно важливих якостей, основних новоутворень індивідуального стилю професійної діяльності [17].

Н. Кузьміна, визначаючи професіоналізм, як міру оволодіння людиною сучасними засобами вирішення професійних завдань, продуктивними способами її здійснення, виокремлює три загальних ознаки цього феномену:

- 1) володіння спеціальними знаннями про цілі, зміст, об'єкт і засоби праці;
- 2) володіння спеціальними вміннями на підготовчому, виконавчому, підсумковому етапах діяльності;
- 3) оволодіння особистістю спеціальними властивостями, що дозволяють здійснювати процес діяльності й отримувати бажані результати.

Формування професійної комунікативної компетентності передбачає [16]:

- глибокі професійні знання і оволодіння понятійно-категоріальним апаратом певної професійної сфери та відповідною системою термінів;
- вміле професійне використання мовленнєвих стилів і жанрів відповідно до місця, часу, обставин, статусно-рольових характеристик партнера (партнерів);
- знання етикетних мовленнєвих формул і вміння ними користуватися у професійному спілкуванні;
- вміння знаходити, вибирати, сприймати, аналізувати та використовувати інформацію профільного спрямування;
- володіння інтерактивним спілкуванням, характерною ознакою якого є необхідність миттєвої відповідної реакції на повідомлення чи інформацію, що знаходиться в контексті попередніх повідомлень;
- володіння основами риторичних знань і вмінь;
- уміння оцінювати комунікативну ситуацію швидко і на високому професійному рівні приймати рішення та планувати комунікативні дії.

Випускники закладу освіти інколи відчують комунікативні труднощі у своїй професійній діяльності, недостатньо володіють необхідним арсеналом комунікативних знань, не завжди готові до сучасного та ефективного використання різноманітних комунікативних засобів впливу.

Саме особистісні професійні компетентності дають можливість досягти успішності у професійній діяльності. Відсутність у фахівця розвинених належним чином власне особистісних компетентностей (комунікативність, презентабельність, толерантність, гнучкість тощо) значно знижує рівень результативності та ефективності професійної діяльності [17].

Отже, професійна компетентність – це не лише суто професійні навички та умінні, це неординарна особистість, яка сповнена любов'ю та повагою до інших, до себе, до світу, яка готова стикатися з труднощами, які повсякчас супроводжують на професійному шляху.

У наукових дослідженнях (Т. Добудько, А. Кириллова, С. Коткина, О. Спіріна, Г. Монастирна) висвітлювалась проблема професійної підготовки майбутніх фахівців. Однак, як показують дослідження багатьох науковців з питань формування комунікативної компетентності, на сьогодні у навчальних планах підготовки фахівців відсутня достатня кількість комунікативних дисциплін; недостатнє використання активних, тренінгових методів навчання; слабка теоретична поінформованість здобувачів освіти про проблеми спілкування, комунікативної компетентності; відсутня необхідна методична база та прослідковується неготовність викладачів до використання інтерактивних форм роботи із здобувачами освіти під час лекційних та семінарських занять; недостатньо уваги до здобуття студентами практичних навичок ділового та міжособистісного спілкування тощо [16].

Аби уникнути такої ситуації, необхідно, на нашу думку, змінити підходи до організації освітнього процесу, зокрема, будувати процес навчання здобувачів освіти на основі інтеграції загальнопрофесійних та спеціальних дисциплін. При цьому у процесі навчально-професійної діяльності мають активно використовуватися такі технології як техніка постановки запитань та відповідей

на них, робота у великих та малих групах; презентація та захист проєктів, рольові та ділові ігри, дискусії, кейс-технології тощо.

Комунікація виступає засобом реалізації інтегративно-педагогічної діяльності, забезпечуючи: міжособистісну інтеграцію; внутрішньоособистісну інтеграцію; соціальну інтеграцію [17].

Особистісно орієнтована система професійного навчання цілеспрямовано змінює позицію суб'єкта у системі «викладач-студент», утверджує не лише рольове, а й міжособистісне спілкування (підтримку, довіру, самомотивоване прагнення до контактів, спосіб самоствердження, самоздійснення, утвердження людської гідності тощо). Міжособистісне спілкування розглядається як засіб встановлення ділових контактів, з метою спільного виконання справи та включення партнерів у розв'язання проблемних завдань.

Однією з важливих умов формування комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців є застосування особистісно орієнтованого підходу в навчанні, спрямованого на розвиток діалогічної взаємодії між викладачами і студентами [18]. Саме гуманістична спрямованість особистісно орієнтованого навчання допомагає виховати культурну, духовну особистість, здатну до саморозвитку, пізнання навколишнього світу і самопізнання. Важливим компонентом особистісно орієнтованого навчання є педагогічне спілкування викладача, спрямоване на партнерство, діалог зі студентами, надання їм можливості діяти самостійно, творчо, висловлювати власні міркування і пропонувати свої варіанти виконання [19]. Особистісно орієнтоване навчання забезпечує найбільш сприятливі та ефективні умови для формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців, створюючи атмосферу рівноправності, щирості, відвертості, поваги один до одного у процесі педагогічної взаємодії. Не менш важливою умовою формування комунікативних умінь майбутніх фахівців є моделювання реальних професійних умов спілкування з метою залучення кожного студента до практичної комунікативної діяльності.

Особлива роль у формуванні комунікативності майбутнього фахівця відводиться ігровим технологіям. Ігрові технології (ділові, рольові ігри) спрямовані на засвоєння й використання конкретних комунікативних знань, умінь і навичок, доповнення уявлень учасників щодо життєвих, професійних ситуацій, напрацювання їх нового, значущого для них досвіду соціальної комунікативної поведінки. Вони є засобом навчання, основний педагогічний зміст і призначення якого – навчити діяти. Основною метою ігрових технологій є організація різноманітних комунікацій, зокрема професійноспрямованих. Розгортаються вони як ігрова взаємодія, діалог, обмін думками й пропозиціями, їх обговорення, обґрунтування й утвердження, взаємна критика на діловому або професійному рівні; змагання (регулюються встановленими правилами гри, порядком і режимом) або зображення (виконання, репрезентації) певних ситуацій, станів з вимогою прийняття рішення (як учинити, що сказати, як виграти?) і створенням умов для оновлення знань, ототожнення їх і з комунікативними вміннями. Кожна ігрова технологія має свої особливості, завдання і мету, знання яких допомагає педагогу в навчанні здобувачів освіти основам комунікації [16].

Використання ігрових технологій дає змогу через програвання умовних професійних ситуацій у подальшому коригувати реальну комунікативну діяльність, забезпечує розвиток уміння слухати, обробляти й застосовувати отриману інформацію, сприймати й розуміти суб'єкта комунікації. Упровадження ігрових технологій навчання передбачає: зміну форми комунікації в освітньому процесі (з викладацького монологу (однобічна комунікація) до багатопозиційного навчання у формі полілогу, де відсутня строга полярність і концентрація на точці зору викладача, що дозволяє будувати систему взаємин, у якій всі елементи процесу взаємодії більш мобільні, відкриті й активні (багатобічна комунікація); реалізацію в освітньому процесі механізму взаємообміну між викладачами й студентами педагогічно-рольовими функціями (діалогічна взаємодія, спільне визначення мети діяльності, створення ситуацій вільного вибору, взаємооцінювання, пошук і репрезентація навчального

матеріалу), який сприяє «введенню» в поле самосвідомості студента професійно-рольових установок [18].

Також необхідною умовою формування комунікативної компетентності виступає процес самовиховання комунікативної культури та компетентності. На основі досягнень педагогічної теорії можна виділити в самовихованні комунікативних умінь декілька етапів [18].

Перший етап передбачає розвиток здібностей до рефлексії, до усвідомлення власної поведінки у спілкуванні.

Другий етап пов'язаний із самовихованням умінь відчувати інтелектуальний, емоційний, морально-вольовий стан здобувачів освіти, стимулювання їх бажання вчитися.

Третій етап передбачає не тільки розвиток умінь сприймати, встановлювати контакти, а й обов'язково активно впливати на здобувачів освіти. У самовихованні комунікативних умінь майбутнього фахівця значне місце посідає досвід повсякденного спілкування, особливо якщо його використовувати усвідомлено, цілеспрямовано. Однак будуть доцільні й спеціальні вправи.

Відомі три методики формування вміння спілкуватися [16]:

- моделювання педагогічного спілкування («педагогічні ігри»);
- мікрОВикладання, коли для засвоєння кожного педагогічного прийому проводять пробні мікроуроки для малої групи учнів із подальшим аналізом та обговоренням;
- використання чужого досвіду.

Вони сприятимуть формуванню комунікативної активності здобувачів освіти.

Важливим у формуванні комунікативних умінь є вироблення індивідуального почерку, стилю спілкування з урахуванням особливостей розвитку вихованців та своєї індивідуальності [19].

Відповідальність за розвиток здібностей ефективного спілкування майбутнього фахівця в процесі навчання в умовах закладу освіти лежить на педагогічному складі, які викладають дисципліни гуманітарного профілю,

направляючи свої зусилля на розвиток у здобувачів освіти здатності до емпатії – природнього, довірливого, відкритого спілкування та поведінки; толерантного відношення, конструктивності – здатності позитивно сприймати і запобігати, або раціонально вирішувати конфліктні ситуації; навичок співпраці – вміння працювати «в команді», взаємодії з іншими людьми без утиску їх прав та інтересів. Критерієм підвищення рівня розвитку відзначених професійно значущих якостей майбутніх фахівців можна вважати здатність до прийняття самостійних рішень і усвідомлення відповідальності за їх наслідки, а також рефлексію – аналізу зроблених вчинків, здійснювати самоконтроль особистісного розвитку [18].

Результативність комунікативної підготовки забезпечується за дотримання низки організаційно-методичних умов [16]:

- встановлення партнерських особистісно-рівноправних відносин між викладачем і студентами;
- утворення позитивної, довірчої атмосфери навчання; врахування значення етнопсихологічних чинників у формуванні комунікативних здібностей особистості майбутнього фахівця;
- урахування сучасних тенденцій розвитку і становлення української молоді, динаміки її ціннісних орієнтацій, потреб і мотивів, забезпечення соціально-психологічного розвитку студентської групи;
- вдосконалення змісту навчальних програм психолого-педагогічних дисциплін у закладі освіти;
- психологічному консультуванню здобувачів освіти.

Інноваційний характер української освіти висуває нові вимоги до особистості викладача, стилю його взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу. Людські взаємини, в тому числі, між викладачами і студентами повинні будуватися на суб'єкт-суб'єктній основі, коли обидві сторони спілкуються як рівноправні учасники процесу спілкування. При дотриманні цієї умови реалізуються різні за значущістю і змістом особистісні позиції, з'являється можливість відійти від звичних соціально-рольових стереотипів, створюється

оптимальна база для позитивних змін у пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах кожного з учасників спілкування. Щоб такий вид спілкування став реальністю, необхідна сформованість гуманістичного за своїм характером комунікативного ядра особистості як у викладача, так і у здобувача освіти, яка передбачає досягнення такого рівня відображення будь-якої людини, відношення до неї і поведінки, коли вона сприймається як найбільша цінність.

Як доводять дослідження, викладання дисциплін стає більш ефективним, якщо в ньому на основі вивченого навчального матеріалу здобувач освіти отримує творчі завдання, що дають йому змогу оволодіти такими компонентами комунікативної компетентності, як: прогнозування і програмування комунікативної ситуації; знання й ерудиція; засоби спілкування (вербальні та невербальні); управління комунікативною ситуацією; комунікативна культура (загальна та національна); орієнтація на соціального партнера; мовленнєва компетентність.

Велика роль у формуванні комунікативної компетентності належить розробці та впровадженню відповідних спецкурсів за вибором здобувачів освіти. Такі курси мають базуватися на теоретичних основах навчальних фахових дисциплін. Тренінгові заняття стимулюють інтерес, створюють ситуацію новизни у спілкуванні, емоційного сплеску та заохочення, які сприяють збудженню й стимулюванню внутрішньої енергії здобувачів освіти. Впровадження тренінгових занять дає можливість здобувачам освіти побачити не лише себе, а й запроектувати шлях, яким можна прийти до успіху. Максималізуючи успіх і мінімалізуючи невдачі, студенти уникають неадекватної комунікативної поведінки, емоційних зривів, вдосконалюють комунікативну компетентність. Спецкурсу передбачає поетапність засвоєння комунікативного досвіду, цілеспрямовану роботу над кожним компонентом комунікативної компетентності і як наслідок – сформована комунікативна компетентність. Якщо заклад освіти не передбачає введення подібного спецкурсу, то є можливість використовувати тренінгові заняття під час викладання різних навчальних дисциплін.

Таким чином, комплексна система професійної підготовки здобувача освіти до професійної діяльності передбачає досягнення ним високого рівня сформованості комунікативних умінь. Ефективне формування комунікативних умінь ґрунтується на організації особистісно орієнтованого підходу в навчанні; моделюванні реальних професійних умов спілкування; підбірї навчальних завдань та ігрових вправ, спрямованих на підвищення комунікативної активності здобувачів освіти; впровадження тренінгових програм з розвитку комунікативної компетентності здобувачів освіти.